

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ФОРМАТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті висвітлено особливості поняття «критичне мислення»; визначено завдання і мету дослідження розвитку критичного мислення у форматі інформаційної педагогіки; окреслено шляхи їх розв'язання як першооснови якісного освітнього процесу в умовах розвитку інформаційного суспільства; проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних науковців, лінгводидактів, педагогів-практиків; запропоновано основні вектори інтеграції критичного мислення у формат інформаційної педагогіки.

Ключові слова: гіпотеза, інформаційна педагогіка, інформація, критичне мислення, мислення, освітній процес, судження, усвідомлення.

© Козир М.В., 2017

«Недостатньо мати гарний розум, головне — правильно його використовувати».

Р. Декарт

Вступ. Освітній процес, побудований на засадах критичного мислення, в умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства за останні 10 років став основою впровадження навичок XXI ст. не лише у провідних країнах Європи, а й по всьому світові. Міжнародний економічний форум у Давосі регулярно складає перелік актуальних soft skills, необхідних для успішної кар'єри. У рейтингу цих навичок за останні роки критичне мислення піднялося з 4 місця на 2-ге. Уміння критично мислити на сьогодні забезпечує науково-технічний і суспільний прогрес, є запорукою демократії, забезпечує самостійні й відповідальні дії, характеризується самовдосконаленням.

Метою статті є дослідження розвитку критичного мислення у форматі інформаційної педагогіки.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних науковців, лінгводидактів, педагогів-практиків дав можливість визначити теоретичну основу нашого дослідження.

Із прагматичної точки зору критичне мислення розглядається як науковий підхід до розв'язання широкого кола проблем — від буденних до професійних. Ідея розвитку критичного мислення зародилася у США і сягає корінням у праці відомих американських психологів XX ст. — У. Джемса та Дж. Д'юї. Засновник Інституту Критичного мислення Метью Ліпман визначав критичне мислення як кваліфіковане, відповідальне мислення, що виносить правильні судження, тому що засноване на кри-

теріях, виправляє себе (самовдосконалюється) та враховує контекст. Американська спільнота однією з перших почала перетворюватись на інформаційне суспільство, яке характеризується змінами, що прискорюються. Інформація почала набувати якісно нових функцій, які можна порівняти з базисними функціями землеволодіння в Середньовіччі або капіталу в Новий час. Інформаційна революція містить вагому антропологічну складову, що передбачає вдосконалення не лише техніки та технологій, але й людини, передусім її мислення. Той, хто був не здатен пристосуватися до нових умов життя, часто не міг впоратися з новими складними питаннями, до того ж ставав легкою здобиччю шахраїв. В Америці серйозно поставилися до цієї проблеми і почали шукати нові підходи до навчання своїх громадян. М. Ліпман започаткував практику навчання критичного мислення і пов'язував необхідність такого навчання із тим, що демократичне суспільство потребує розумних громадян, а не просто раціональних. Вчений запровадив програму «Філософія для дітей», яка давала змогу навчати останніх мислити з початкових класів і до закінчення школи.

У майбутньому, передбачає Р. Пауль, головним капіталом буде вже не інформація, а її ефективний виробник. Отже, здібність обробляти інформацію буде підвищуватися в ціні, відповідно й навички критичного мислення стануть запорукою успіху в інформаційному суспільстві. Сучасний світ, стверджує вчений, потребує постійного вдосконалення навичок мислення для

системного творення і ефективної, якісної передачі інформації.

Такий тип мислення потрібен для розв'язання неординарних практичних завдань. Коли перед нами постають реальні проблеми, які неможливо вирішити за допомогою наявних компетентностей, тоді ми залуцаємо принципи, стратегії, процедури критичного мислення. Це відбувається під час розв'язання проблемних задач, формулювання висновків, ймовірної оцінки та ухвалення рішень. Ф. Станкато зазначав, що критичне мислення — це формулювання суджень відносно правдивості та реальності заяв або відповідей щодо розв'язання проблем (Stancato F., 2000, p. 25).

Отже, основне призначення критичного мислення — це розв'язання проблем (завдань), а його головний результат — судження.

Висунення гіпотез — це одне з ключових умінь у критичному розмірковуванні, оскільки наявність проблеми передбачає формулювання припущень щодо її розв'язку. Психологічно критичне мислення ґрунтується на прагненні до творчого пошуку, жадобі до знань. С. Терно розробив теорію розвитку критичного мислення у процесі навчання.

Найважливішою умовою для розвитку критичного мислення є створення проблемних ситуацій під час навчання. На необхідності вирішувати проблеми наголошували Дж. Д'юї, М. Ліпман, Д. Клустер, Д. Халперн, Ф. Станкато, Н. Дауд, З. Хусін та інші дослідники. Суперечлива ситуація є пусковим механізмом критичного розмірковування, а розв'язання питань забезпечує опанування принципів, стратегій та процедур критичного мислення. Потреба у критичному мисленні виникає тоді, коли ми стикаємося зі складними ситуаціями вибору, які вимагають ретельного обмірковування та оцінювання.

Характерною особливістю цього типу мислення є те, що процес міркування нестандартний, нешаблонний, відсутній готовий взірець розв'язку. Проблемність забезпечує внутрішню мотивацію навчальної діяльності учнів; спонукає вчителя ознайомити школярів із правилами критичного мислення; потребує використання проблемних методів навчання та інтерактивних занять; а також орієнтує на письмове викладення розв'язків задач та організацію їх осмислення. А це означає, що наслідком навчання через критичне мислення виступають особистісні зміни учнів та студентів, тобто їхній розвиток: вони перебудовують свій досвід, здобувають нові знання та способи розв'язування проблемних задач.

Системотвірною властивістю є усвідомленість, оскільки найсуттєвіша риса критичного мислення — високий ступінь усвідомленості власних розумових дій, пильна увага до них. Ф. Михайлов стверджував: «Усвідомлення —

завжди рух та пошук нових проблем, вихід за рамки уявлень, що склалися. Тому усвідомити необхідність означає усвідомити проблему, усвідомити суперечність, що знаходиться в основі проблеми, переконатися в необхідності її розв'язання, шукати такий спосіб зміни обставин, який розв'яже дану суперечність. А це означає по-новому побачити майбутнє, сформулювати мету своїх дій» (Михайлов Ф.Т., 1994, с. 22–34). Усвідомленість робить особистість вільною, дає змогу конструювати майбутнє в доцільній діяльності, що будується за мірою людини — ідеальною метою. Життєдіяльність невільної людини повністю підкорена обставинам, у той час як вільна особистість усвідомлює необхідність цілеспрямованої зміни обставин, своїх способів діяльності, знань, умінь і навичок, потреб і здібностей — перероблення самої себе. Таким чином, усвідомлення веде до рефлексивності, контрольованості та самоорганізації.

Усвідомленість породжує самостійність, яка характеризується вмінням людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не користуючись допомогою інших. «Свобода, — стверджував Дж. Д'юї, — не полягає в підтримці безперервної та безперешкодної зовнішньої діяльності, але є чимось досягнутим шляхом боротьби, особистого розмірковування, виходом із утруднень, що перешкоджають безпосередньому достатку та довільному успіху» (Д'юї Дж., 1997, с. 158). Самостійність мислення, як зазначає С. Максименко, спирається на знання та досвід інших людей, але передбачає творчий підхід до пізнання дійсності, знаходження нових, власних шляхів і способів вирішення пізнавальних та інших проблем. «Самостійність людини, — стверджує О. Петунін, — це риса особистості, що проявляється в умінні здобувати нові знання, оволодівати новими методами пізнавальної та практичної діяльності, а також використовувати їх для розв'язування на підставі вольових зусиль будь-яких життєвих проблем» (Петунін О., 2004, с. 62–77). Ключовими якістьями самостійної людини є вміння рефлексувати та ставити перед собою цілі. Цілеутворення завжди передбачає напрацювання планів, що без обґрунтованості, контрольованості та самоорганізованості неможливо, адже цей процес потребує виваженого обмірковування, а його виконання слід контролювати і коригувати.

Для того, аби мислення перетворилося на усвідомлений, самостійний, рефлексивний, цілеспрямований, обґрунтований, контрольований та самоорганізований процес, необхідна наявність комплексу чинників:

- 1) цілі навчання (мотивація) — створення проблемної ситуації;
- 2) засіб навчання, який містить правила критичного розмірковування;

3) зміст навчання, поданий системою проблемних задач, що поступово ускладнюються;

4) метод навчання, який передбачає систематичне створення для учнів ситуацій вибору;

5) форма навчання, яка забезпечує діалог у процесі розв'язування ситуацій вибору;

6) метод контролю, що передбачає письмові завдання та наступну групову й індивідуальну рефлексію (аналіз і критику, самоаналіз і самокритику);

7) стиль навчання, який дає учню право на помилку, моделює ситуації виправлення помилок

У Концепції Нової української школи, розробленій за безпосередньої участі Міністра освіти і науки Лілії Гриневич та ухваленій Колегією МОН 27 жовтня 2016 р., вже у першому абзаці зазначено: *«За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Але, — додано одразу, — українська школа не готує до цього»* (Тягло О.В., 2017).

З чого варто починати? Як навчати дітей розрізняти факт і суб'єктивне бачення, не піддаватися на маніпуляції? Відповідь — використовувати методи розвитку критичного мислення під час уроків.

Критичне мислення — складне й багаторівневе явище. Мислити критично означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень. З педагогічної точки зору критичне мислення — це комплекс мисленневих операцій, що характеризується здатністю людини:

— аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;

— бачити проблеми, ставити запитання;

— висувати гіпотези та оцінювати альтернативи;

— робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його.

Цим мисленневим операціям можна і необхідно навчати, а далі — вдосконалювати їх, тренувати, як, наприклад, тренують м'язи спортсмени чи техніку гри музиканти. І саме школа є ідеальним середовищем для цього.

Погоджуємося із думкою Пометун О., яка головне завдання учнів у процесі розвитку критичного мислення вбачає у «конструюванні» знань і навичок, формуванні власного ставлення до теми (Пометун О.І., 2017). Для цього вони з допомогою вчителя порівнюють свої очікування

з тим, що їм реально пропонують вивчити; ставлять запитання щодо нового навчального матеріалу; експериментують, пробують застосувати новий матеріал на практиці за допомогою наявних у них уявлень, знань, умінь незалежно від того, чи є вони достатніми; аналізують отриманий досвід; переглядають свої очікування й висловлюють нові; виявляють головне, осмислюють теоретичні ідеї, концепції; відстежують хід власних думок; доходять висновків щодо змісту матеріалу; пов'язують зміст уроку з особистим досвідом; відпрацьовують уміння і стратегії мислення.

У чому сила такого стилю викладання? Коли учень долучається до сприйняття нової інформації під час читання тексту, перегляду фільму, прослуховування лекції вчителя, він навчається відстежувати своє розуміння нового й не ігнорувати прогалини в ньому. При цьому доцільно, щоб він записував те, що не зрозумів, аби з'ясувати в майбутньому. Подальше відпрацювання й закріплення учнем нових знань відбувається за допомогою різноманітних методів і прийомів організації активної самостійної роботи.

Обов'язкові елементи розвитку критичного мислення в учнів — індивідуальний пошук та обмін ідеями в групах чи загальному колі. Дуже важливою є послідовність цих елементів — пошук має неодмінно передувати обміну думками. З огляду на вищезазначене ефективними методами під час основної частини уроку є:

— читання (запитання, узагальнення) в парах;

— читання з визначенням опорних слів;

— читання з маркуванням;

— «тонкі» й «товсті» запитання тощо.

Висновки. Отже, згадуючи останнє речення з процитованого раніше абзацу Концепції Нової української школи: «але українська школа не готує до цього», має сенс наступне доповнення: «але українська школа не готує, не готова і поки що не готується серйозно до цього». Це є стимулом для розгортання належної інтелектуальної та міжособистісної активності всіх суб'єктів освітнього процесу.

На нашу думку, в освітніх установах потрібні різноманітні заходи, майданчики в реальному чи віртуальному просторі, де зазначені сторони регулярно спілкувалися б, обмінювалися інформацією і дискутували, разом долали наявні утруднення.

Це завдання не лише для Міністерства освіти і науки, різноманітних фондів, громадянських організацій, які діють в освітянській сфері, а й для сумлінних вчителів і науковців. Зрештою саме від них залежить, чи постане культура критичного мислення в новій українській школі.

ДЖЕРЕЛА

1. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. / Дж. Дьюи ; [пер. с англ. Н.М. Никольской]. — М. : Совершенство, 1997. — 208 с.
2. Загальна психологія : [підручник для студентів вищ. навч. закладів] / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловієнко ; за заг. ред. акад. С.Д. Максименка. — К. : Форум, 2000. — С. 202–217.
3. Клустер Д. Что такое критическое мышление / Д. Клустер // Рус. яз. — 2002. — № 29. — С. 3.
4. Липман М. Рефлексивная модель практики образования / М. Липман // Thinking in Education. — Cambridge, 1991. — P. 7–25.
5. Михайлов Ф.Т. Эмпирическое и диалектическое понимание личности / Ф.Т. Михайлов // Философско-психологические проблемы развития образования ; под ред. В.В. Давыдова / Российская академия образования. — М. : ИНТОР, 1994. — С. 22–34.
6. Петунин О.В. Проблема познавательной самостоятельности школьников в отечественной педагогике / О.В. Петунин // Инновации в образовании. — 2004. — № 6. — С. 62–77.
7. Поль Р.У. Критическое мышление: Что необходимо каждому для выживания в быстро меняющемся мире / Р.У. Поль ; [edited by A.J.F. Binker] // Center for Critical Thinking and Moral Critique Sonoma State University, 1990. — 575 p.
8. Пометун О.І. Як розвивати критичне мислення в учнів (з прикладом уроку) [Електронний ресурс] / О.І. Пометун. — Режим доступу : <http://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>
9. Савчин М.В. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.В. Савчин. — К. : Академвидав, 2011. — 464 с.
10. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : [посіб. для вчителя] / С.О. Терно. — Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2012. — 70 с.
11. Тягло А.В. Критическое мышление на основе элементарной логики : [учеб. пособ.] / А.В. Тягло. — Х. : Центр усовершенств. соц. образов., 2001. — 210 с.
12. Тягло О.В. Чи буде культура критичного мислення в новій українській школі? [Електронний ресурс] / О.В. Тягло. — Режим доступу : <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/9/222533/>
13. Stancato F. Tenure, Academic Freedom and the Teaching of Critical Thinking / F. Stancato // College Student Journal. September, 2000.

REFERENCES

1. Diui Dzh. (1997). Psykhologiiia i pedagogika myshleniia [Psychology and Pedagogy of Thinking.]. [per. s angl. N.M. Nikolskoi]. M., Sovershenstvo, 208 s. (in Russian).
2. Zahalna psykhologhiia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [General Psychology]. (2000). Za zah. red. akad. S.D. Maksymenka. K., Forum, S. 202–217 (in Ukrainian).
3. Kluster D. (2000). Chto takoe krytycheskoie myshlenie [What is Critical Thinking?]. *Russkii yazyk*, 29, 3 (in Russian).
4. Lipman M. (1999). Refleksivnaia model praktiki obrazovaniia [Reflexive Model of Education Practice]. Thinking in Education. Cambridge, P. 7–25 (in Russian).
5. Mykhailov F.T. (1994). Empiricheskoe i dialektycheskoie ponimaniie lichnosti [Empirical and Dialectical Understanding of Personality]. *Filosofsko-psikhologicheskiie problemy razvitiia obrazovaniia*; pod red. V.V. Davydova. Rossiiskaia akademiia obrazovaniia. M., INTOR, S. 22–34 (in Russian).
6. Petunin O.V. (2004). Problema poznavatelnoi samostoiatelnosti shkolnikov v otechestvennoi pedagogike [Problem of Cognitive Independence of Schoolchildren in National Pedagogy]. *Innovatsii v obrazovanii*, 6, 62–77 (in Russian).
7. Pol R.U. (1990). Kriticheskoe myshlenie: Chto neobkhodimo kazhdomu dlia vyzhivaniia v bystro meniaiushchemsyi mire [Critical Thinking: What is Needed for Everyone to Survive in Rapidly Changing World]. Edited by A.J.F. Binker. Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State University, 575 p. (in Russian).
8. Pometun O.I. Yak rozvyvaty krytychne myslennia v uchniv (z prykladom uroku) [How to Develop Critical Thinking among Students]. (in Ukrainian). <http://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>
9. Savchyn M.V. (2011). Zahalna psykhologhiia [General Psychology]. Navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. K., Akademydav, 464 s. (in Ukrainian).
10. Terno S.O. (2012). Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia shkoliariv u protsesi navchannia istorii: posib. dlia vchytelia [Methodology of Critical Thinking Development of Students in Process of Teaching History]. Zaporizhzhia, Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 70 s. (in Ukrainian).

11. *Tiaglo A.V.* (2001). *Kriticheskoe myshlenie na osnove elementarnoi logiki: ucheb. posob.* [Critical Thinking Based on Elementary Logic]. Kh., Tsentr usovershenstv. sots. obraz., 210 s. (in Russian).
12. *Tyahlo O.V.* Chy bude kultura krytychnoho myslenniya v novii ukrayinskii shkoli? [Will There Be Culture of Critical Thinking in New Ukrainian School]. (in Ukrainian). <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/9/222533/>
13. *Stancato F.* (2000). Tenure, Academic Freedom and Teaching of Critical Thinking. *College Student Journal*.

Козырь М.В.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ФОРМАТЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИКИ

В статье освещены особенности понятия «критическое мышление»; определены задачи и цели исследования развития критического мышления в формате информационной педагогики; намечены пути их решения как первоосновы качественного образовательного процесса в условиях развития информационного общества; проанализированы труды отечественных и зарубежных ученых, лингводидактов, педагогов-практиков; предложены основные векторы интеграции критического мышления в формат информационной педагогики.

Ключевые слова: гипотеза, информационная педагогика, информация, критическое мышление, мышление, образовательный процесс, осознание, суждения.

Margaryta Kozyr

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN THE FORMAT OF INFORMATION PEDAGOGY

The article covers the peculiarities of the concept of "critical thinking"; the task and purpose of the research of the development of critical thinking in the format of information pedagogy are determined; the ways of their solution as the basis of qualitative educational process in the conditions of development of the information society are outlined; the works of domestic and foreign scholars, linguodidactics, and practical pedagogues are analyzed. The main vectors of the integration of critical thinking in the format of information pedagogy are proposed.

The main purpose of critical thinking is to solve problems, and the main result of critical thinking is judgment.

Presenting hypotheses is one of the key skills in critical thinking, since the problem involves formulating assumptions about its solution. Psychologically critical thinking is based on the quest for creative search. The most important condition for the development of critical thinking is the creation of problem situations during training. A characteristic feature of this type of thinking is that the process of reasoning is non-standard, non-template, there is no ready-made model of the solution. Problem provides internal motivation for students' learning activities; prompts the teacher to familiarize students with the rules of critical thinking; needs to use problem learning methods and interactive lessons as well as orienting on a written statement of problem solving and organization of understanding these solutions. And this means that the consequence of learning through critical thinking is the personal changes of students and their development: they broaden their experience, acquire new knowledge and methods for solving problems.

System-specific property is awareness, since the most important feature of critical thinking is the high degree of awareness of their own mental activities, close attention to them. Consciousness makes a person free, allows you to construct the future in the right way. awareness leads to reflexivity, controllability and self-organization.

Critical thinking is a complex and multilevel phenomenon. Thinking critically means freely utilizing high-level mental strategies and operations to formulate substantiated conclusions and assessments, and make decisions.

Compulsory elements for the development of critical thinking in students — an individual search and exchange of ideas in groups or the general circle. Very important is the sequence of these elements — the search must necessarily precede the exchange of thoughts.

Key words: hypothesis, information pedagogy, information, critical thinking, thinking, educational process, judgment, awareness.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2017

Прийнято до друку 29.09.2017